Eugenijus Matuzevičius

Pirmieji ledai pralaužti...

I

Ir mūsų šalyje, ir užsienyje vis labiau domimasi vertimo teorijos ir praktikos klausimais. Visame pasaulyje išverčiama daugybė knygų. Šiandien jau yra tapę aksioma: neįmanoma nei mokslo, nei literatūros, nei civilizacijos pažanga, neturint verstinės informacijos. Nemaža dedama pastangų, apibendrinant vertėjų patyrimą, bandant praplėsti vertimo teorijos ribas, ją susieti su praktika, su istoriniu vertimo vyksmu. 1978 metų pabaigoje Maskvoje įvyko tarptautinis vertimo tyrinėtojų ir praktikų simpoziumas tema „Nauji vertimo teorijos laimėjimai". Šiame forume dalyvavo didelė grupė TSRS vertėjų, teoretikų ir specialistų iš septyniolikos užsienio šalių. Simpoziume taip pat Vilniaus universiteto dėstytojas K. Ambrasas-Sasnava padarė pranešimą apie vertimo kritiką. Malonu, kad dar prieš šį forumą „Mokslo" leidykla Vilniuje išleido jo monografiją „Vertimo mokslas" (1978), kuri minėtame simpoziume buvo palankiai įvertinta. Tai pirmasis tokio pobūdžio mokslo veikalas lietuvių kalba.

K. Ambrasas-Sasnava, išstudijavęs daugelį kitų autorių vertimo teorijos veikalų, monografijoje aptaria bendriausius šios srities dalykus. Knygoje vertimas, jo funkcija aptariama ne kuriuo nors vienu siauru požiūriu, bet nagrinėjama bendruoju filologiniu, struktūriniu, komunikacijos atžvilgiu. Tiesa, tai paliečiama konspektyviai, bet suteikia visai knygai gana įdomią tendenciją, kurią ateityje galima sėkmingai pratęsti. Monografiją „Vertimo mokslas" turbūt drąsiai galima pavadinti šio mokslo įvadu į platesnį vertimo supratimą, į sritį, kuri ligi šiol Lietuvoje plačiau ir išsamiau teoriškai beveik visiškai nebuvo nagrinėta. Žinoma, ši knyga bus pirmiausia kaip vadovėlis studentams, kurie domisi užsienio kalbomis, vertimo menu, vertimo teorija bei praktika.

K. Ambraso-Sasnavos knygoje „Vertimo mokslas" yra šeši skyriai ir gana platus vertimo praktikoje ir teorijoje vartojamų terminų aiškinamasis žodynėlis. Šis skyrius ypač svarbus ir reikšmingas, nes jame bandoma išryškinti ir suvienodinti vertimo mokslo terminologiją. Pratarmėje autorius pažymi, kad šiandien, nagrinėjant vertimo teoriją, yra gana skirtingų nuomonių. Vieni vertimą glaudžia prie semiotikos ir elektronikos, kiti — prie kalbos ir literatūros mokslo. Todėl, pasidairius plačiau, galima pastebėti, kad vis dėlto vertimo teorijos įvadai ir kiti veikalai savo nagrinėjimo kryptimis yra gana skirtingi. Bet apskritai paskutiniųjų metų darbai, skirti įvairiems teoriniams ir praktiniams vertimų tyrinėjimams, akivaizdžiai parodė, jog tiek menui, tiek mokslui čia vietos pakanka. Ir, žinoma, būtų neteisinga teigti, kad vertimas, girdi, kūryba, o vertimo veikla — menas, tad mokslui čia nėra ko painiotis... Toks kategoriškumas prieštarautų objektyviam norui nagrinėti ir suvokti vertimo esmę, jo dėsningumus. O šiuo atveju mokslo ir meno sąvokos gali visiškai taikiai sugyventi ir viena kitai net padėti, viena kitą papildyti.

K. Ambrasas-Sasnava knygoje apsiriboja vertimo mokslui iškylančiomis problemomis. Kaip pažymi pats autorius, čia į vertimą stengtasi žvilgterėti ne vien lingvisto ar kritiko akimis. Šiame darbe turima omenyje pragmatiniai ir sociologiniai, istoriniai ir metodiniai, lingvistiniai ir literatūriniai nagrinėjimo aspektai. Man atrodo, kad autoriaus pasirinktoji metodologija yra teisinga ir kryptinga, nors galima būtų padaryti vieną priekaištą: knyga labai reikalinga, naudinga, bet ji vis dėlto galėjo būti ne tokia konspektyvi. Pavyzdžiui, pirmojo skyriaus „Vertimo sąvoka" apimtis pakankama. Bet antrasis skyrius („Vertimo mokslo objektas") galėjo išsamiau paliesti šį svarbų ir poleminį klausimą: kas gi yra vertimo mokslo objektas? Pats autorius beveik ir nebando daryti išvadų ar apibendrinimų. Jis pateikia kitų autorių formuluotes, kaip tam tikrą informacinę, o ne probleminę medžiagą...

Teoriškai įdomiai nagrinėjamas vertimo vieneto klausimas (ketvirtas skyrius). Šiuo aspektu, galima sakyti,

pirmą kartą lietuvių literatūros moksle ir kritikoje bandoma nagrinėti vertimo vieneto suvokimo esmė, bandoma, remiantis kitais autoriais, tai apibendrinti, nors, man atrodo, paliekama „spragų" ir polemikai, šiek tiek kitokioms formuluotėms. To neslepia ir pats autorius.

Turbūt šioje monografijoje įdomiausi ir teoriškai labiausiai pagrįsti yra penktasis („Loginiai-komunikaciniai originalo ir vertimo kalbos teksto bruožai") ir šeštasis („Vertimo rūšys") skyriai. Aiškiai ir metodiškai, nors ir glaustai, pastarajame skyriuje išdėstomi klasifikavimo kriterijai, autoriaus ir vertėjo, vertėjo ir originalo santykiai ir kt. Tokiu būdu teoriškai lyg ir nusakomas vertimo tikslas, vertimo rezultato reikšmė.

K. Ambraso-Sasnavos monografija „Vertimo mokslas" seniai laukta ir labai reikalinga knyga. Ji bus naudinga ypač tiems, kurie domisi vertimo teorijos klausimais. O šiuo metu vis daugiau atsiranda žmonių, neabejingų toms problemoms. Juk Vilniaus pedagoginiame institute ir V. Kapsuko universitete dėstomos specialios vertimo teorijos disciplinos. O universiteto filologijos fakultete yra specializuota vertėjų grupė, kuriai dėstoma vertimo istorija, teorija, vertimo redagavimo, tekstologijos dalykai. Veikia specialūs seminarai. K. Ambraso-Sasnavos „Vertimo mokslas" (kaip vadovėlis, kaip įvadas), man atrodo, labai tiks vertimo teorija ir praktika besidomintiems studentams, gal net ir dėstytojams, taip pat ir patyrusiems vertėjams bei redaktoriams. Tik man knieti dar sykį pastebėti, kad ši knyga galėjo būti ir didesnės apimties. Vis dėlto kai kurie skyriai per daug konspektyvūs — be platesnės, išsamesnės argumentacijos. Bet tikėkimės, kad autorius sukauptą gausią medžiagą dar panaudos kitoms, naujoms savo monografijoms, gal ir šios knygos papildytai, praplėstai laidai. O dabar reikia pasidžiaugti, kad pirmieji ledai pralaužti...

II

Lietuvos literatūriniame gyvenime bei knygų leidybos istorijoje Aleksandro Žirgulio „Prie redaktoriaus stalo" — bene pirma tokio pobūdžio knyga, kurioje dauge-

liu aspektų dalijamasi tekstologo, kalbos mokovo, vertėjo, leidyklos redaktoriaus, literatūrinio palikimo knygų parengėjo turtingu patyrimu. Turėdamas humanitarinį išsilavinimą, kelerius metus A. Žirgulys dirbo mokytoju. O nuo 1945 m. Kaune pradėjo dirbti Enciklopedijų, žodynų ir mokslinės literatūros leidykloje redaktoriumi. Kaip pats yra sakęs, jis tada redaguodavo medicinos, astronomijos, chemijos, biologijos ir panašaus pobūdžio knygas. O paskui ilgą laiką dirbo Valstybinėje grožinės literatūros leidykloje (vėliau pasivadinusioje „Vaga"). A. Žirgulys tapo vienu geriausių tos leidyklos redaktorių, tekstologų, vertėjų. Taigi iš tos ilgametės jo patirties, iš susikaupusios įvairiopos medžiagos ir susiformavo knyga „Prie redaktoriaus stalo", kurią 1979 m. išleido „Mokslo" leidykla.

Neabejoju, kad tos A. Žirgulio pamokos „prie redaktoriaus stalo" bus naudingos daugeliui leidyklų, spaudos darbuotojų, taip pat ir visiems, kurie domisi grožinės literatūros redagavimo principais, tekstologija, stilistika, meninio vertimo klausimais. Svarbiausia, kad visa tai iliustruojama ir grindžiama konkrečiais pavyzdžiais, konkrečia autoriaus kelių dešimtmečių patirtimi. O medžiagos konkretumas, „cechinis" autoriaus dėmesys aptariamoms temoms, atsakingas ir profesionalus įsigilinimas į gvildenamus klausimus, įtaigus ir patrauklus (vietomis net šmaikštus!) stilius yra ypač vertingi šio leidinio bruožai.

Šiuo atveju, neliečiant kitų klausimų, mums labiau rūpėtų, kaip A. Žirgulys lingvistinėse-literatūrinėse apybraižose aptaria vertimus, jų redagavimą, vertėjų darbą. Trečiojoje knygos dalyje autorius gana plačiai nagrinėja N. Gogolio, A. Čechovo M. Gorkio kūrinių vertimus į lietuvių kalbą ir jų redagavimo principus. Čia kai kas lyginama, kritiškai apžvelgiama, paminimi ir istoriniai vertimų raidos faktai, aptariami prieškariniai bandymai pateikti lietuvių skaitytojui minėtus rusų klasikus... O paskutinė apybraiža „Vertimai ir nekūrybiški vertiniai", man atrodo, gali būti ypač naudinga besidomintiems vertimais ir jų redagavimu. (Beje, šiai apybraižai nestinga gana įdomios, aktyvizuojančios polemikos.)

Straipsnyje „Gogolis lietuviškai" A. Žirgulys visų pirma glaustai ir vaizdžiai iškelia šio rašytojo kūrinių didelę meninę ir visuomeninę reikšmę, jų kalbos, stiliaus ypatybes. O kokie „klastingi" pavojai tyko vertėjo? A. Žirgulys taikliai pastebi: „Slidi Gogolio kalbos vieta yra lokalinis bei regioninis elementas — ukrainietybės, ypač semantinės. Žodžio forma, rodos, ta pati rusų žodžio, bet visai kita reikšmė. Čia vertėjus tyko pavojus, kylantis iš kalbų panašumo, kada, radęs, regis, rusiškai skambantį žodį, taria, kad jis tą patį ir reiškia, kaip rusų kalbos žodis. Mūsų vertėjai Gogolio tekstus veikiausiai aiškinosi, pasikliaudami rusų kalbos mokėjimu, be didesnių atodairų į ukrainiečių kalbą" (p. 274).

Žinoma, verčiant Gogolį, šis klausimas buvo ir lieka vienas opiausių. A. Žirgulys, nors ir gana konspektyviai, stengiasi argumentuotai, nuosekliai pasekti Gogolio vertimų į lietuvių kalbą raidą — nuo XIX a. pabaigos ligi šių dienų, pažymėdamas ir iškeldamas ryškesnes kiekvieno laikotarpio vertimų tendencijas, vertėjų meninio meistriškumo brendimo pakopas. Autorius visiškai pagrįstai daugiau dėmesio skiria tarybinių metų vertimams, jų metodui, ypač tominiam Gogolio raštų leidimui (1953—1954) lietuvių kalba. Kai kurie tekstai lyginami, konkrečiai dalykiškai aptariami, vertinami. Autorius prisimena, kad ir akad. J. Balčikonis yra pasakęs, kaip Gogolio vertimai iš leidimo į leidimą gerėjo: jis, recenzijoje palyginęs „Mirusių sielų" tris leidimus (1938, 1946, 1950), teigia, kad apskritai vertimo kalba „žymiai pagerėjo". Be to, reikia atsiminti, kad ketvirtajame, tominiame „Mirusių sielų" leidime (1954) vertėjas M. Miškinis su redaktoriumi dar kartą yra atidžiai vertimo tekstą peržiūrėjęs, taisęs, tobulinęs. Vadinasi, kūrybinis vertimo procesas tęsiasi... O ateityje, rengiant naujus leidimus, be abejo, bus ir vėl spręstinų klausimų.

Pradėdamas kitą apybraižą „Čechovo raštų vertimai ir kalba", A. Žirgulys pateikia duomenų iš šio rašytojo kūrinių vertimo istorijos. Antono Čechovo kūriniai lietuvių skaitytoją pasiekė rašytojo mirties metais. Nuo

1904 metų pradėta spausdinti jo mažųjų apsakymų vertimai. Bet tų vertimų buvo labai nedaug. Vos vienas kitas (laikraščiuose — „Ūkininkas", „Lietuvos ūkininkas", „Lietuvių laikraštis", „Kova", „Vilniaus žinios", „Rygos balsas"). Ir tik maždaug po 20—25 metų periodinėje spaudoje buvo parodyta daugiau atidumo Čechovui. A. Žirgulys pažymi vieną ypač įdomų faktą: iš lietuvių rašytojų pirmas šį rusų klasiką ėmėsi versti Vaižgantas („Alegorijų vaizduose" (1916 m.) išspausdintas Čechovo „Studentas").

Pailiustruodamas kai kurias prieškarines vertimų tendencijas, A. Žirgulys pateikia ir kuriozišku pavyzdžių: dalinio lietuvinimo atvejais Čechovo raštų vertimuose, kaip ir kitur, veikia Jono Jonas, Dimitrijaus Marija ir t. t. (vietoj Ivano Ivanovičiaus, Marijos Dimitrijevnos ir t. t.). Būta ir labai kuriozišku (bet drauge literatūrai ir skaudžių) dalykų, kai verčiamas tekstas „absoliučiai lietuvinamas", kai pasireiškia tokiam „metodui" būdinga neribota laisvė ir didelė nepagarba originalui, kai, pasak A. Žirgulio, keičiama viskas — ne tik svetimi vardai, bet ir krašto buitis, istorija ir geografija. Tokiu būdu Čechovo kūriniuose atsiranda Galvydis Veršaitis, Asiliūnas, Dumčius, Žąsinaitis, Ievutė, Kačerginė, Kulautuva, Nemunas... Žinoma, šiandien tik gana skaniai nusijuokiam, pasiskaitę, kaip S. Dabušis „laisvai vertė ir lietuvino" Čechovą...

O štai jau pokario metais buvo ryžtasi parengti platų — dešimties tomų — Čechovo vertimų leidimą. Pirmiausia, žinoma, iškilo naujų vertėjų klausimas, nes dauguma ankstesnių vertimų buvo menki, pilki arba tik vidutiniai. Gal vos vienas kitas iš jų priimtinas. A. Žirgulys šitaip apibūdina to laikotarpio darbą: „Reikėjo ne vien planuoti patį leidimą, bet ir ieškoti naujų vertėjų, o paskui tikrinti jų darbą, juos konsultuoti, padėti jiems aiškintis sudėtingesnius teksto atvejus, mokyti vertimo įgūdžių. Daugumas vertėjų buvo pirmakarčiai, versdami jie mokėsi ir tobulėjo: Čechovo raštų vertimai buvo gana svarbi praktinė prozos vertimų mokykla" (p. 295).

A. Žirgulys teigiamai vertina leidimo sudarytojų pastangas apsiriboti kuo mažesniu vertėjų skaičiumi. Bet tai tik iš dalies pavyko tęsėti. Dėl tam tikrų aplinkybių vertėjų skaičių teko šiek tiek padidinti. Verčiant kūrinius šiam Čechovo raštų leidimui, ypač daug padirbėjo Juozas Paukštelis. Jis išvertė maždaug puspenkto tomo (iš dešimties). Vadinasi, gana daug kūrinių buvo interpretuojami vieno vertėjo (žinomo rašytojo), kuriam artimi Čechovo kūrybos savitumai, ypač jo apsakymų glaustumas, dialogų taiklumas, kompozicijos poetika. Šalia naujų vertėjų į šį leidimą buvo įtraukta ir Vaižganto, B. Sruogos, J. Talmanto bei kitų vertimai. Matyt, į tuos vertimus sudarytojų žiūrėta kaip į verstinės literatūros palikimą, kurį reikia gerbti ir išsaugoti.

Pažymėtina, kad per ketverius metus (1946—1949) išleistas lietuvių kalba pirmas Čechovo raštų vertimų (dešimties tomų) leidimas, be jokios abejonės, buvo pirmas toks didelis, reikšmingas darbas mūsų vertimų istorijoje. Apskritai A. Žirgulys akcentuoja to laikotarpio platų darbų užmojį, nes, pavyzdžiui, drauge su Čechovo kūrinių vertimų leidimu leista ir kitų rusų klasikos knygų (Puškino, Gogolio, Gerceno, Turgenevo, Dostojevskio, Tolstojaus, Gorkio ir kitų autorių raštų vertimai).

Aptardamas to meto vertimo metodą, praktiką, A. Žirgulys pastebi, kad tikslumas tada laikytas siektina pagrindine vertybe ir vertimo gerumo matu. Kartais tas tikslumas net būdavęs nekūrybiškai suprantamas, virsdavęs primityviu pažodiškumu. Todėl neatsitiktinai 1946—1949 metų Čechovo raštų vertimų leidime kai kur jaučiamas tam tikras kalbos sustingimas, nenatūralumas.

A. Žirgulys įdomiai ir vaizdžiai pasakoja, kaip, rengiant spaudai Čechovo ir kitus vertimus, kristalizavosi subtilesnė vertėjų ir redaktorių pažiūra į vertimus, kaip formavosi redagavimo praktikoje tam tikri įpročiai, sprendimai, normos. Visa tai diktavo konkretaus darbo patirtis. Ji labai pravertė, kai, artėjant Čechovo gimimo šimto metų sukakčiai, imta rengtis antrajam jo raštų vertimų leidimui. Buvo pripažinta, kad kai kurių vertimų lygis nebepatenkina naujo etapo reikalavimų. Kai kurie vertimai iš viso atkrito, kai kurie buvo smarkokai

perredaguoti, „atnaujinti". Ir vis dėlto daugumas vertimų buvo perimti iš pirmojo leidimo. O tik dalis naujai išversta. Dirbta atsidėjus, sistemingai, planingai: per dvejus metus (1960—1961) išleista dešimt tomų (šį leidimą redagavo ilgametis leidyklos redaktorius ir vertėjas Dominykas Urbas).

Lyg ir apibendrindamas Čechovo raštų vertimo ir redagavimo darbą, A. Žirgulys padarė tokią išvadą: „Antrąjį leidimą redaguojant, tikrai gana daug pasidarbuota. Tekstai labai pakitę. Ką manytum apie atskirus taisymus, vis tiek daugelis niekada nekels ginčų, nes jie tikrai buvo reikalingi — vertimus jie pagerino ir priartino prie originalo" (p. 298). Toliau autorius pakitusiems vertimams parodyti cituoja ir nagrinėja (lyginamuoju būdu) keletą ištraukų iš Čechovo apysakos „Stepė" vertimo (iš pirmojo ir antrojo leidimų). Tas lyginimas ir sugretinimas — iš tikrųjų nebloga mokykla vertėjams ir redaktoriams. Tokios pamokos labai gali praversti ir šiandien, ir rytoj.

Dar vieną rūpimą ir įdomų klausimą paliečia knygos autorius, kalbėdamas apie Čechovo kūrinių vertimus. Ar reikia redaguoti vertimų palikimą? Pavyzdžiui, Vaižganto vertimą taisė trys redaktoriai. Dėl to savaime susidarė net trys taisymų sluoksniai. Ar teisingai elgtasi, kai individualaus stiliaus atstovas (Vaižgantas ar kuris kitas mūsų klasikas) su prieš daugelį dešimtmečių susiformavusia kalba taisomas kaip dabar įprasta? A. Žirgulys siūlo tokiais atvejais mūsų klasikų išverstus dalykus, jeigu jie neatitinka šių dienų reikalavimų, naujai versti. O Vaižgantą, B. Sruogą ir kitus klasikus kaip vertėjus esą galima kur kitur tinkamai pagerbti ir paminėti: literatūros istorijoje, apžvalgose, studijose, rinktiniuose raštuose arba gal ir akademiniuose raštų leidimuose (jeigu jie kada nors būtų leidžiami). Matyt, tokiai A. Žirgulio minčiai reikia pritarti. Juo labiau kad šiandien meninio vertimo lygis yra smarkokai išaugęs.

Apybraižoje apie Gorkio raštų vertimus A. Žirgulys, remdamasis daugiausia dviejų leidimų patyrimu, taip pat aptaria įdomių ir aktualių specifinių vertimo ir redagavimo klausimų (buitiniai ir istoriniai terminai; tikriniai

vardai; dialogai; aprašomasis elementas; sinonimai; įvardžių perteikimas; blogo skonio kalba — „vertimų kalba" ir kt.). Šioje apybraižoje, panaudojant iš Gorkio kūrinių vertimų daug konkrečių pavyzdžių, labai dalykiškai, reikliai ir išmintingai kalbama apie prozos vertimo meną. Tai irgi geros, naudingos pamokos, ugdant vertėjo meistriškumą, reiklumą, kruopštumą, kalbos ir stiliaus pajautimą.

Labai gerai, kad įdomioje ir vertingoje A. Žirgulio knygoje „Prie redaktoriaus stalo" nemažai vietos skirta meninio vertimo klausimams. Ši turtinga autoriaus patirtis mums dar ne kartą pravers konkrečiame darbe.

1979